

STANDARDISERING, ORDERKEDJOR OCH PERSONLIGT ANSVAR

I intervjun med Ingela Josefson i förra numret av Ikaros formulerar hon flera problem som uppstår när man försöker förvandla praktisk kunskap till teoretisk kunskap. Det kan vara fråga om att man försöker automatisera de beslut som en handläggare tidigare fattat utifrån regelverk och eget omdöme. Eller det kan vara fråga om att det yrkeskunnande som en sjuksköterska vid en akutmottagning besitter när hon avgör vem som måste få omedelbar vård och vem som kan vänta ses som ett bristfälligt kunnande, eftersom det inte kan uttryckas med en teoretisk formel.

Text: Hugo Strandberg

F

rågan är nu varifrån den här tendensen att framhäva det teoretiska på bekostnad av det praktiska kommer. Säkert har den flera källor. I den här texten skulle jag vilja fundera över en sådan källa, med tanke på begreppet "medborgarsamhälle", nämligen den politiska och moraliska sidan av den här tendensen. Att framhäva det teoretiska på bekostnad av det praktiska är då inte bara ett misstag, utan hänger samman med en politisk utveckling som till dels är önskad. Låt mig förklara.

I boken *Ethics of an Artificial Person: Lost Responsibility in Professions and Organizations* (Stanford University Press, 1992), diskuterar den amerikanska filosofen **Elizabeth Wolgast** olika yrken där arbetet består i att handla å någon annans vägnar. Advokatycket är kanske det tydligaste exemplet. När en försvarsadvokat talar för sin klient inför en domstol är det i viss mening inte hon som talar. Om hon uppträdde inför domstolen som privatperson skulle hon antagligen inte försvara den här personen, men nu består hennes arbete i att ge ord åt sin klients försvar på ett bättre sätt än han eller hon själv skulle kunna göra. Om hon som advokat får reda på saker som tyder på att hennes klient faktiskt är skyldig, hör det till hennes

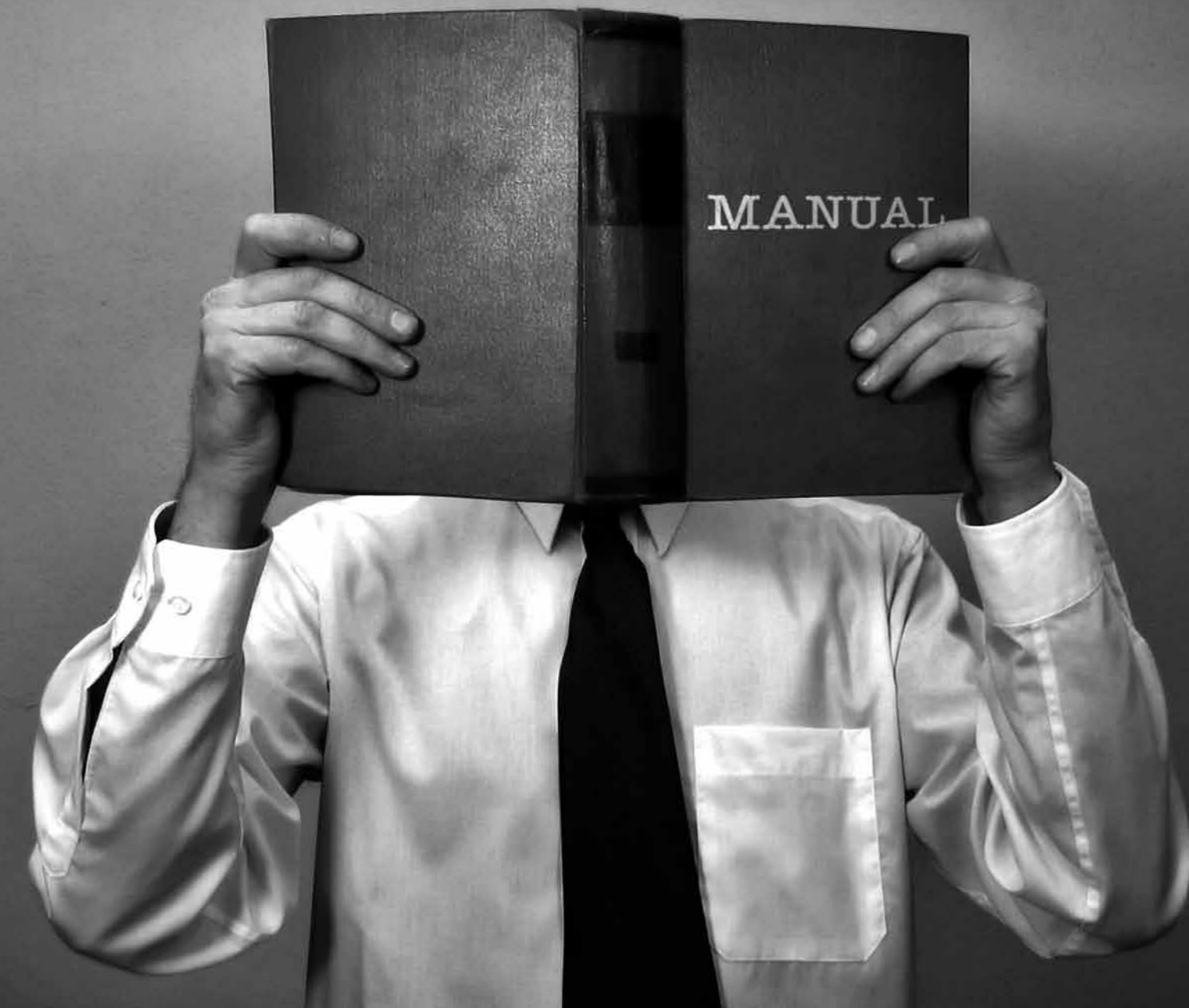
roll som advokat att inte ta upp det här under domstolsförhandlingarna, men som privatperson skulle hon göra det. Om hon ljuger inför domstolen är det i viss mening inte hon som ljuger; den som ljuger är hennes klient genom henne, skulle man kunna säga.

Ett annat exempel Wolgast diskuterar är soldaten. Soldaten handlar på order av sina överordnade och förväntas inte döda utifrån några egna personliga övertygelser. Om det var fråga om det senare skulle det vara soldaten själv som bar ansvaret; nu öppnas en möjlighet för att säga "jag lydde bara order". Samma sak gäller i alla sammanhang där man handlar på order av andra, också i långt mindre auktoritära sammanhang än det militära.

Wolgast tar upp flera problem med den här sortens handlande å någon annans vägnar. Jag ska fokusera på två. Det första problemet har jag redan antytt: det blir oklart vem som har ansvaret. När jag i andra sammanhang gör två saker

Chefen kan stå under ett obestämt lönsamhetskrav som det är oklart varifrån det kommer. Eller ett beslut kan ha växt fram på ett mer eller mindre demokratiskt sätt utan att någon enskild person känner att just hon har medverkat till att det fattats.

samtidigt – tvättar och lagar mat samtidigt – är det klart att det fortfarande är jag som har ansvaret på båda ställena. Spisen gör det möjligt för mig att för en stund lämna en kastrull kokande medan jag startar tvättmaskinen, men om det sker

en olycka medan jag lämnar kastrullen obevakad – det kokar torrt och börjar brinna – är det mitt fel. När jag däremot ger mitt handlande en större räckvidd genom att beordra någon annan att göra något åt mig – så att jag kan göra något annat samtidigt, eller för att hon kan göra detta på ett bättre sätt än jag – blir det oklart vem det är som handlar och har ansvar. Om advokaten blir anklagad för att ljuga kan hon säga att hon handlar på sin klients uppdrag, att hon inte säger det hon säger i egenskap av privatperson. Men klienten själv är heller inte tydligt den ansvariga, för man anlitar en advokat för att advokaten ska säga annat än vad man själv skulle kunna räkna ut är det bästa. Likaså i fallet med soldaten. Soldaten lyder bara order, men för att fullgöra ordern på det avsedda sättet krävs en del improvisation, vilket innebär att den överordnade alltid kan försöka slippa undan ansvar genom att hänvisa till den här nödvändiga klyftan mellan order och utförande. Om man befäller soldaterna att behandla civilbefolkningen skoningslöst, har man då befallt dem att utföra krigsförbrytelser eller inte? Sådana kedjor av order har heller ingen given slutpunkt. Den som utfärdade ordern har själv en överordnad som det är möjligt att skylla på, och så vidare. Särskilt i mindre auktoritära sammanhang än dessa kan det i slutändan bli helt oklart vem som har ansvaret. Chefen kan stå under ett obestämt lönsamhetskrav som det är oklart varifrån det kommer. Eller ett beslut kan ha växt fram på ett mer eller mindre demokratiskt sätt utan att någon enskild person känner att just hon har medverkat till att det fattats.

Ett annat problem Wolgast tar upp har att göra med vad man kunde kalla det konkreta fallets motstånd. Ett exempel hon diskuterar hämtar hon från **Dostojevskijs** *Brott och straff*. Raskolnikov råkar höra en student diskutera ett tänkbart mord. Studenten lägger fram samma skäl som Raskolnikovs egna tankar har kretsat kring, om det berättigade i att mörda pantlånerskan. Men studenten slutar sitt resonemang med att säga att allt detta bara är på ett teoretiskt plan, om det väl kom till kritan skulle han inte göra det. (Det hemska hos Raskolnikov skulle då inte ligga i hur han tänker, utan att han faktiskt genomför det som för andra bara skulle vara just ett teoretiskt resonemang.) Det är just här som ett problem med att handla genom en annan människa ligger. Ett sådant handlande separerar utförandet av handlingen från den tankegång som ligger bakom, så att den som resonerar teoretiskt aldrig själv behöver konfrontera svårigheten att verkligen utföra handlingen. Som militär befälhavare menar jag mig ha kommit fram till det berättigade i att jämna en viss by med marken och befäller därför en grupp soldater att göra det. Och de gör vad jag beordrar dem att göra, inte nödvändigtvis enbart för att de är rädda för det straff de skulle bli ådömda om de vägrar, utan också för att de inbillar sig att de skäl jag har, men som de aldrig får höra, måste vara oerhört starka, annars skulle jag aldrig ha beordrat dem att göra något så fasansfullt.

Den poäng jag skulle vilja göra här är att det nu blir klart att viljan att standardisera yrkeskunnande och sätta det på

en formel alls inte bara är ett misstag, utan något som är i högsta grad avsett och önskat. Att vara verksam med ett yrkeskunnande som är ens eget, att fatta beslut i konkreta fall utifrån egen bedömning och eget omdöme, är nämligen att själv handla, på eget ansvar. Försöket att sätta arbetet på en formel är däremot ett försök att passa in det i en sådan kedja av befallningar som Wolgast diskuterar. Och fördelarna med det är uppenbara. Dels slipper jag att fundera över mitt ansvar för det jag gör. Jag följer bara ett formulär som det är oklart varifrån det kommer, ett formulär som på ett vagt sätt motiveras med, till exempel, kostnadseffektivitet. Dels blir systemet verkligen mer effektivt, eftersom det inte behöver anpassas till en störande verklighet. Om det beslut jag skall utföra vore ett jag själv hade fattat efter eget omdöme skulle jag vara tvungen att handskas med vädjanden från den flyktfamilj jag tänker avvisa eller från de kinesiska textilarbetare som får betala i försämrade arbetsvillkor när jag vill

Soldaten lyder bara order, men för att fullgöra ordern på det avsedda sättet krävs en del improvisation, vilket innebär att den överordnade alltid kan försöka slippa undan ansvar genom att hänvisa till den här nödvändiga klyftan mellan order och utförande.

pressa priserna på deras produkter. Riskens vore då att jag lät mig påverkas av den besvärande verklighet där mitt beslut verkligen får en konkret betydelse, inte i första hand så att jag känner mig tvungen att göra ett undantag från en princip jag annars ser som riktig, utan i den mer radikala meningen att jag inser att principen själv är orättfärdig. Men om det inte är jag som bestämmer vad jag ska göra, utan en reglering som kommer någon annanstans ifrån, då slipper jag det problemet, då kan jag alltid hänvisa till att regleringen har en högre rationalitet som jag inte fullt överblickar. Att de politiker vi tror är de som har det yttersta ansvaret säger sig inte vilja diskutera enskilda fall är därmed helt följdriktigt; att de i sin tur också kan se sig som stående under krav som kommer utifrån, av ekonomisk eller annan art, gör situationen än mer komplicerad.

Om det här drogs till sin spets skulle vi få en form av styre mer effektiv och hemska än varje diktatur. Effektiviteten och

hemsgheten ligger i att missnöjet inte kan riktas någonstans, det finns ingen beslutsfattare som är ansvarig och som vi kan ställa till svars och försöka få avsatt. När jag möter dem som mitt arbete drabbar innebär det som sagt inte att jag måste ompröva något beslut, för jag är inte den som fattar något beslut. Men inte heller kan jag bära med mig deras missnöje och lägga fram det inför någon som verkligen är beslutsfattaren, för andras arbetsuppgifter, om än annorlunda än mina, är på samma sätt reglerade. Den befallning jag står under framstår därmed som nästintill naturgiven.

Här framstår därför en vanlig historiefilosofisk tankegång som minst sagt kortsynt. Tankegången är att civilisationsprocessen kan beskrivas som en process där vi genom vetenskapliga upptäckter och teknisk utveckling blir alltmer oberoende av naturen och därmed friare – det mänskliga livet framstår inte längre som svärbegripligt. **Marx**, som är en som tänkte så här, menar att detsamma gäller för

Att vara verksam med ett yrkeskunnande som är ens eget, att fatta beslut i konkreta fall utifrån egen bedömning och eget omdöme, är nämligen att själv handla, på eget ansvar. Försöket att sätta arbetet på en formel är däremot ett försök att passa in det i en sådan kedja av befallningar som Wolgast diskuterar.

samhället som för naturen. Samhällsvetenskapen ska, precis som naturvetenskapen tidigare, göra att det mänskliga livet i sina samhälleliga aspekter blir begripligt, vilket betyder att vi blir allt friare. Men här blir kortsyntheten tydlig. För parallellt med den här vetenskapliga utvecklingen, och på många sätt sammanhängande med den, sker också samhälleliga förändringar. Därmed är det knappast klart att jag idag bättre förstår de samhälleliga krav som jag ställs inför än vad någon på 1500-talet gjorde, var dessa krav kommer ifrån, vilken tyngd de egentligen har, vad det skulle betyda att bryta mot dem. När den befallning jag står under framstår som nästintill naturgiven är det just ett uttryck för hur samhället har blivit obegripligt för mig, och att jag kanske vill ha det så.

När man vill komma tillrätta med de här problemen är det vanligt att uppmana till civilkurage, till att själv tänka efter, till att vägra utföra sådana uppgifter som man ser som

orättfärdiga. Och det är naturligtvis en sida av saken. Men om man vill komma tillrätta med problemen menar jag att det också finns en annan sida. För om det förra rådet är riktad till den som får ett uppdrag, så kan man också rikta ett till den som delar ut dem. När jag befinner mig i en sådan position, ska jag inte förvänta mig att de jag ger uppdragen till faktiskt ska utföra dem. Jag ska också själv sträva efter att utsätta mig för de svårigheter de kommer att ställas inför i de konkreta situationerna. Men detta går i rakt motsatt riktning till allt vad byråkratisk arbetsdelning heter. De här problemen verkar alltså ha en djupare förankring i vårt sätt att leva än vad vi kanske först tror. Om vi vill komma tillrätta med de problem som försöket att standardisera arbete är behäftat med räcker det alltså inte att peka ut misstagen hos det, vi måste också uppmärksamma vad det är som gör det lockande att tänka så. Och frågan blir därför om vi verkligen vill komma tillrätta med problemen. ■